

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

134:1 • 2014

Minne och historiebruk kring Georg Carl von Döbeln under 150 år

MAGNUS RODELL* *Linköpings universitet*

Anders Dybelius, *Ett hållbart minne? Historiebruk kring Georg Carl von Döbeln 1848–2009* (Göteborg: Institutionen för historiska studier, Göteborgs Universitet 2012), 227 s.

Avhandlingens innehåll och disposition

I Anders Dybelius' doktorsavhandling *Ett hållbart minne? Historiebruk kring Georg Carl von Döbeln 1848–2009* råder det aldrig någon tvekan om vem som spelar huvudrollen. Redan på sidan två ställs den intressanta frågan: "hur används minnet av en 'krigshjälte' i ett land som inte drabbats av krig sedan 1814?". Det är emellertid inte Döbelns levnad som Dybelius intresserar sig för utan hur olika användare har brukat hans minne under drygt 160 år. Även om Döbeln i dag är en tämligen okänd gestalt så kan den som söker aktivt och är uppmärksam finna en mycket diversifierad minneskultur från mitten av 1800-talet och framåt, där alltifrån biografier, gatunamn, teaterpjäser, filmer till frimärken, planscher och barnböcker återfinns.

Utifrån detta breda material är syftet att analysera hur minnet av "symbolgestalten Döbeln har använts och vilka uppgifter han tilldelas i den svenska historiekulturen. De konkreta frågorna är därmed *hur, var* och *när* minnet av Döbeln har använts och *vad* detta minne har använts till" (s. 7). Parallellt med detta syfte formuleras även en intention att "så långt som möjligt kartlägga allt i artefaktväg kring Döbelns minne" (s. 15). Några anspråk på fullständighet görs dock inte.

Avhandlingens teoretiska utgångspunkter hämtas från det mångdisciplinära forskningsfält där begrepp som historiebruk, historiedidaktik, historiekultur och historiemedvetande är centrala. Då begreppet historiekultur är omfattande måste det "snävas in för att fungera komparativt i denna

* Fakultetsopponent; docent i idéhistoria

undersökning” (s. 8). Inspirerad av Jörn Rüsens indelning i kognitiv, estetisk och politisk historiekultur blir Dybelius motsvarigheter utbildningskultur, populärkultur och minneskultur. Författaren konstaterar att dessa benämningar är mer allmänna än Rüsens och att begreppen framför allt fungerar som ett sätt att sortera materialet. Denna historiekulturella uppdelning analyseras i sin tur genom Klas-Göran Karlssons historiebrukstypologi, som Dybelius menar gör det möjligt att sortera den variation av artefakter som står att finna i minnesproduktionen kring Döbeln.

I kapitel 2 behandlas hur historiebruket i och med Johan Ludvig Runebergs *Fänrik Ståls sägner* ”tar verklig fart”. I dikterna ”Döbeln vid Jutas” och ”N:o femton Stolt” framträder von Döbeln ”i den gestalt och med den betydelse för det historiska förloppet som senare tiders historiebruk i hög grad förhållit sig till” (s. 25). Dybelius argumenterar för att Döbeln i dessa dikter får två symboliska funktioner: Dels tillskrivs Döbeln karaktärsegenskaper som mod, självuppoftning, tapperhet, heder, pliktmedvetenhet, omsorg och lojalitet, dels framställer Runeberg det centrala attribut som alltsedan dess visuellt förknippats med Döbeln, nämligen pannbandet. Dybelius konstaterar att huvudbudskapet i ”Döbeln vid Jutas” inte i första hand är att skildra segern vid Jutas, utan att betona moralen och plikten. I samband med att Runeberg gick ur tiden 1877 framhölls att *Fänrik Ståls sägner* var det viktigaste av dennes verk och i en utgåva av Runebergs samlade skrifter från 1983 framhöll Carl-Eric Thors och Tore Wretö att verket ”är det mest inflytelserika skönlitterära verk som någonsin skrivits på svenska”.

I det tredje kapitlet undersöks Döbeln såväl i vetenskapliga arbeten som i läroböcker. Dybelius understryker de klara förbindelser som finns mellan läroböcker och historievetenskapliga verk. Ett av de centrala syftena med kapitlet är att visa hur de vetenskapliga studierna inte har vederlagt den symboliske Döbeln som Runeberg skapade, utan snarare auktoriserat den samma.

Även om de olika studierna presterar något nytt kring Döbelns historia förenas de av att de ger Runebergs fiktiva gestalt en auktoritet och laddar honom med nytt symbolvärde. Ernst Georg von Döbeln lyfter fram Döbelns förebildliga karaktärsegenskaper och ursvenska dygder; egenskaper som relateras till det i samtiden pågående Krimkriget. Detta är också fallet hos Anna Söderhjelm som också gör Döbelns hjältemodiga offer och hans personliga egenskaper till en symbol för nationen. Sture Wallers 600-sidiga avhandling uttrycker trots de vetenskapliga ambitionerna en fortsatt fascination för Döbelns person. Hos Waller betonas förvisso att källorna kring slaget vid Jutas är varierande och ibland motsägelsefulla, men även han auktoriserar de av Runeberg tillskrivna karaktärsegenskaperna. I Bengt Kummels mer sentida biografi, som publicerades 1998 och nyutgavs 2009,

finns en ambition att nå bortom symbolgestalten. Men en författare som skriver: "Visst är de båda magnifika, Runeberg i sin framställning, Döbeln i sin framtoning", är (enligt undertecknads uppfattning) i någon mening dömd att misslyckas med detta.

Om dessa fyra författare får stå för en vetenskaplig auktorisering av Döbelnsymbolen står läroböckerna för ett pedagogisk dito. I det tredje kapitlets andra hälft undersöks läroböcker utgivna åren 1881 till 2009. Undersökningen av läroböcker är indelad i fyra tidsperioder och här visar författaren vilka olika typer av historiebruk som kommer till uttryck i lärobokslitteraturen. Under den första perioden, 1881–1918, är det ett politiskt-pedagogiskt och nationalistiskt-ideologiskt historiebruk som dominerar. Under den andra perioden, 1919–1945, omnämns symbolgestalten Döbeln alltid i samband med att kriget i Finland behandlas och historiebruket är fortsatt politiskt-pedagogiskt och nationalistiskt-ideologiskt. Under den tredje perioden, 1947–1960, börjar bilder på Döbeln flytta in i läroböckerna. Under den fjärde perioden, från 1961 fram till vår tid, fortsätter symbolgestalten att behålla sin ställning och det politiskt-pedagogiska historiebruket dominerar.

I det fjärde kapitlet undersöker Dybelius hur den fiktiva Döbelngestalten kommuniceras till en bredare allmänhet. År 1910 visades filmen *Fänrik Ståls sägner* och här framställdes von Döbeln som en nationell förebild. År 1926 kom en ny stumfilmsinspelning av *Fänrik Ståls sägner*, som också den blev en publik framgång. Tillsammans med andra historiska filmer under 1920-talet bör denna film sättas i relation till den då pågående nedrustningen av det svenska försvaret.

Under andra världskriget fick Döbelnsymbolen sin mest omfattande publika cirkulation. I samband med finska vinterkriget och den svenska hjälpen till grannationen gjordes Döbeln till en enande symbolgestalt. Mot slutet av 1939 distribuerade Nationalförsamlingen för Finland 100 000 affischer med Döbeln över hela Sverige. År 1940 skrev Sven Stolpe en novell om Döbeln för *Bonniers Litterära Magasin*. Novellen blev sedan till en roman, *Döbeln: En berättelse från 1813*, som omarbetades till både en teaterpjäs och en film. Ett av de centrala budskapen hos Stolpe är att en lojal medborgare inte medverkar i verksamhet som syftar till att kasta samhället över ända. Filmen gick upp på biograferna hösten 1942 och Dybelius visar att oavsett var på den politiska skalan tidningsrecensenterna återfanns så var *alla* positiva till Döbelns karaktär och liv.

Några år efter kriget utkom barnboken *Döbelns medaljer*, där Döbeln "omtalas som en krigshjälte och framställs som en symbol för svensk neutralitets yttersta försvarsvilja" (s. 109). Precis mot slutet av det kalla kriget, våren 1989, sattes spexet *Döbeln* upp i Umeå. Även här laddades Döbeln med samtid då det gjordes tydliga kopplingar till Gorbatsjov, nedrustning

och avspänning. År 2009, under det så kallade Märkesåret 1809, sattes operan *Döbeln 1809* upp på Stockholms konserthus. Dybelius konstaterar att här "bekräftades Döbelns grundmurade, obefläckade status som symbol för Sverige och Finland" (s. 117).

I det femte kapitlet undersöks "Döbeln i minneskulturen". Åren 1861, 1867 och 1898 invigdes olika typer av monument av Döbeln i Stockholm, Umeå, Stora Torpa och Stenstorp och i samband med invigningarna framställdes ett nationalistiskt-ideologiskt och politiskt-pedagogiskt historiebruk. I Jämtland tillkom ytterligare minnesmärken 1934 och 1995. Den minnessten i Bleckåsen som invigdes 1995 vittnar enligt Dybelius om hur samtida förändringar påverkat landsorten. Bristen på ekonomisk utveckling har gjort att man i stället börjat fokusera på kulturella värden. Döbeln kan på så vis användas för att profilera och manifesteras den egna orten. Han blir en del i ett lokal-ideologiskt historiebruk.

Nästa steg i kapitel 5 utgörs av det hösten 1981 bildade Döbelnförbundet. I samband med att den av förbundet renoverade Döbelnsgården invigdes 1985 aktiverades på olika sätt ett lokal-ideologiskt historiebruk och författaren konstaterar att detta bruk tillsammans med ett politiskt-pedagogiskt och ett existentiellt är det som framför allt genomsyrar Döbelnförbundets årsskrifter och aktiviteter.

I den sista delen av kapitel 5 behandlas ett antal minnesceremonier från 1980-talet fram till 2000-talets första decennium. En central skillnad mot 1800-talets manifestationer är att "det nationella perspektivet fått träda tillbaka till förmån för det lokalpatriotiska". (s. 158) Här studeras också på plats de minneshögtider som ägde rum 2008. Vidare diskuteras alla de gator runt om i Sverige som uppkallats efter Döbeln, det brännvin – 1795, G C v Döbeln – som lanserades 1995, en getost som tagits fram i samband med Döbelns minne och Döbelnloppet som arrangeras av en hembygdsförening i Dalsland. Kapitlet avslutas med en diskussion om hur Döbelngestalten aktualiseras i olika fotbollssammanhang. Avhandlingens sjätte kapitel utgörs av en sammanfattning och slutsatser.

Diskussion

Ett hållbart minne? är en välskriven avhandling. Språkbruket är lätt och ledigt, Dybelius landar aldrig i onödig begrepps-jargong och är överlag klar och tydlig i sina resonemang. Vidare är texten pedagogisk i sitt tilltal och författaren riktar sig till långt fler än en renodlat akademisk publik. En oavvislig kvalitet i avhandlingen är att författaren behandlar ett mycket omfattande och varierat material, alltifrån vetenskapliga verk, romaner, teaterpjäser, tidningar, Systembolagsetiketter och filmer till minnesceremonier och videoupptagningar från eget fältarbete. Kombinationen av såväl ett historiskt

och ett samtida material som intervjuer och observationer hade emellertid kunnat föranleda en mer explicit metodologisk reflexivitet. Detta hade synliggjort de generella möjligheterna i Dybelius tillvägagångssätt.

Undersökningen av minnesproduktionen kring Döbeln har Dybelius delat upp i utbildningskultur, populärkultur och minneskultur. Denna uppdelning är nödvändig då ett så omfattande och mångfacetterat material behöver struktureras. Uppdelningen får dock vissa konsekvenser. För det första innebär den en överlappande kronologi – utbildningskulturen sträcker sig från 1855 till 2000, populärkulturen från 1907 till 2009 och minneskulturen från 1861 till 2009. Detta behöver inte utgöra något problem men hade förtjänat en kortare reflektion. För det andra riskerar denna uppdelning att osynliggöra trafiken mellan de olika ”kategorierna” och på så vis missas mer komplexa relationer.

I undersökningen utgör historiebruk det mest centrala analytiska verktyget. Minnet av Döbeln diskuteras bland annat i termer av ett nationalistiskt-ideologiskt historiebruk. I anslutning till denna typ lanserar Dybelius ytterligare en kategori: lokal-ideologiskt historiebruk, vilket fokuserar mer geografiskt avgränsade historiska praktiker och syftar till att synliggöra hur en nationellt samlande minneskultur förvandlats till en lokal sådan. Döbelnminnet analyseras också utifrån ett politiskt-pedagogiskt historiebruk där förenklade jämförelser mellan nuet och det förflutna är ett vanligt grepp.

Vad gäller historiebrukstypologin är det emellertid i vissa analyser svårt att se hur det ena bruket skiljer sig från det andra, och flera gånger konstateras att ett visst historiebruk återfinns i en viss källa men inte *hur*. I diskussionen av exempelvis Döbelns gravsten på Johannes kyrkogård är gränsen mellan det politisk-pedagogiska och det nationalistisk-ideologiska historiebruket hårfin. En av huvudfunktionerna som historiebrukstypologin fyller i avhandlingen är att synliggöra att det under den behandlade perioden går att identifiera en förändring från ”en nationellt använd symbol till att bli en lokalt använd symbol” (s. 157). Som redskap för att synliggöra detta har historiebrukstypologin sin främsta funktion.

En stor förtjänst med avhandlingen är det breda material kring Döbeln som undersöks. En brist utgörs dock av frånvaron av ett internationellt forskningsläge. Den del av ”Källor och litteratur” som sorterar under rubriken ”Litteratur” innehåller 96 titlar. Av dessa refererar endast 10 till ett internationellt forskningsläge. Dybelius konstaterar att Döbeln i dag är en marginaliserad och för det stora flertalet okänd figur. Användningen av olika aktuella forskningslägen gör det möjligt att klargöra det generella som synliggörs genom studiet av det specifika.

Avhandlingens teoretiska ram kring historiekultur och historiebruk är rimlig för den typ av studie som Dybelius genomfört. Den teoretiska ramen

hade dock kunnat byggas ut eller getts en tydligare precision. Oavsett vilken typ av historiebruk som framställs och oavsett sammanhang handlar det på ett eller annat sätt om identitetsskapande. Att så är fallet illustreras av ord och formuleringar som individens identitetsbildning, identitetsskapande, nationellt identitetsbygge, nationell identitet, identitetsperspektiv och lokal identitet. Här hade författaren med fördel kunnat föra en bredare diskussion om hur historiebruk alltid är ett redskap för formerandet av identiteter, oavsett om det rör sig om en lokal identitet eller en transnationell.

Nära relaterad till diskussionen om historiebruk och identitet är den om minne, och hela avhandlingen kan ju sägas handla om minne. Därför är det lite märkligt att Dybelius i så liten utsträckning förhåller sig till det enorma forskningsläge som finns kring hur kollektiva minnen formeras i såväl samtida som historiska processer. Ett skäl till att detta forskningsläge borde konsulterats mer aktivt är att det hade kunnat tillhandahålla mer precisa verktyg i relation till de material som studeras. *Allt* som studeras kan ju med fördel ses som kollektiva minnesyttringar kring Döbelns levnad.

Kollektiva minnesprocesser är också närvarande i det återkommande tema i Dybelius avhandling som kan kallas samtidens närvaro. År 1925 publicerade den franske filosofen och sociologen Maurice Halbwachs sin bok om det kollektiva minnet som i sin engelska översättning från 1992 fick namnet *On Collective Memory*. De senaste 20 åren har detta verk fått ett enormt genomslag i den anglosaxiska forskningsvärlden. Halbwachs myntar begreppet kollektivt minne och redan i detta verk hävdar han att det förflutna konstrueras genom den samtid utifrån vilket det uttolkas. Detta perspektiv återkommer genom hela avhandlingen.

Vad gäller filmen *Fänrik Ståls sägner* konstaterar Dybelius att den fungerade som ett inlägg i den samtida svenska försvarsdebatten. Under finska vinterkriget var parallellen "mellan Sveriges öde under Döbelns tid 1808-1809 och Sveriges/Finlands ödesval under 1939-1940 [...] skrämmande samstämmig." (s. 91) Detta är bara två exempel bland många. Halbwachs texter om kollektivt minne och den forskning som inspirerats av dem hade varit ytterst användbara i Dybelius avhandling. Halbwach hade kunnat tillhandahålla en ram inom vilken Dybelius på ett effektivare och mer generellt sätt hade kunnat analysera denna problematik.

Slutord

Mina invändningar till trots måste konstateras att Anders Dybelius med sin avhandling *Ett hållbart minne* har skrivit en intresseväckande och engagerad studie om historiebruket kring Carl Georg von Döbeln mellan 1848 och 2009. En av de mest uppenbara förtjänsterna med avhandlingen är det omfattande, mångförgrenade och varierade material som undersökts.

Sammantaget visar Dybelius därigenom att historia är något som görs i bra mycket fler sammanhang än de rent akademiska.

Inom svensk historisk forskning kan Dybelius avhandling placeras inom området historiedidaktik. Här har forskare inte minst ägnat sig åt historiedidaktiska frågor i olika typer av lärandemiljöer. Dybelius för den historiedidaktiska forskningen vidare genom att visa att historiedidaktik är något som pågår i många fler sammanhang än traditionella undervisningsmiljöer.

Variationen i materialtyperna har också resulterat i en rad olika metoder. Dybelius har arbetat med såväl historiska material som vad som bör rubriceras som etnografiskt fältarbete, genom personliga besök på olika platser och videoupptagningar. Även om detta hade kunnat utvecklas så är det något som finns i avhandlingen och som placerar den i den mer mångdisciplinära akademi som hör framtiden till.

I relation till den forskning jag själv bedrivit i vad som kan kallas minnesproduktionens kulturhistoria är den faktiska beständighet som finns i Döbelnminnet något slående. Det är heller inte bara beständigheten över tid som är slående, utan även att Döbelnfiguren i ett och samma sammanhang kunde omfattas av allt från kommunister, socialdemokrater och liberaler till konservativa och nazister. Detta vill jag hävda är något smått unikt och det gör att Dybelius studie mycket väl försvarar sin plats inom den forskning som intresserat sig och intresserar sig för de frågor och problem som *Ett hållbart minne?* handlar om.